

Драган Милин

ПОЈАМ БОГА У СТАРОМ ЗАВЕТУ

Тертулијан, религиозни философ другог века, говорио је о два начина мишљења и живљења: један је био оличен у Јерусалиму, а други у Атини. Касније Хегел скоро понавља ту мисао када говори о историјским народима и придаје прво место Јеврејима и Грцима, с обзиром на њихов утицај у човечанству. Могло би се овако прецизирати: Грци су човечанству дали основе философије и ликовних уметности, Римљани основе права и политике, а Јевреји основ религије. Наиме, познато је да се из Старог завета као стабла, гранају три светске религије: јудаизам, хришћанство и ислам.

Јеврејска религија у старом веку била је чудесан изузетак. У мору политеизма, у једном малом народу, јавио се монотеизам, чије корене налазимо у најдубљој прошлости. Библија не крије да је и јеврејски народ прихватао многобожачки култ, чак то оштро и осуђује, али је постојала увек непрекинута монотеистичка струја, нарочито у пророчком покрету.

Стари завет обухвата период од око тринаест векова. Јасно је да Јевреји у тако дугом периоду нису имали исто схватање Бога. Чисти, етички, трансцендентални појам Бога јавио се после ропства у Вавилону, у 6. веку пре Христа. У најраније историјски датирано време, почевши од Аврама у 18. веку пре Христа, само велике личности су имале правилно схватање Бога. Широки слојеви народа прихватили су распрострањено мишљење старих народа, по коме су одређени богови „надлежни” за одређену територију. На пример, власт Мардука је била у Месопотамији, а не у Египту. Имамо наговештај и у Библији о таквој подели територије међу боговима. Јеврејски вођа Јефтај објашњава амонском цару: „Није ли твоје оно што ти да да је твоје Хемос бог твој, тако кога год Господ Бог наш отјера испред нас, онога је земља наша” (Суд 11, 24).¹

Могуће је да се Јефтај прилагодио начину мишљења Амонаца, али је могуће да је и он сматрао да је јеврејски Бог најјачи на јеврејској територији, а да други богови постоје, само су слабији. Врло индикативан пример схватања да богови владају одређеним територијама је случај са Самарјанима. Наиме, када су Асирци 721. године пре Христа освојили Северно израиљско царство, одвели су велики број становника у Асирију, а у Израел довели друге народе асирског царства. Када су ти народи дошли у Израел, нису желели да наметну

1 Иљја Ш. Шифман, *Ветхий завет и его мир*, Москва, 1987, 33.

своју веру староседеоцима, већ су питали који богови се славе у тој земљи и одмах примили јеврејску веру. Мешањем северних јеврејских племена и дошљака настали су Самарјани, који су имали исту веру као у Јужном, јудејском царству, али од Јудејаца нису били прихваћени због „етничке нечистоте”.

Порекло монотеизма нашао је Сигмунд Фројд у некој врсти монотеизма, или боље рећи монолатрије, који је увео фараон Ехнатон (1364-1347). Фројд је сматрао да је Мојсије у тој верској реформи нашао основу монотеизма. То мишљење је Мартин Бубер оштро прокоментарисао: „Фројдова књига Мојсије и монотеистичка религија је ненаучна, произвољна и зачуђујуће и жалосно је што је објављена”.¹ Огромна већина научника сматра да су разлике између Ехнатовог и Мојсијевог монотеизма далеко веће него сличности.

Значај имена

Јевреји се у Старом завету нису служили дискурзивним размишљањем какво је развила грчка философија, нити им је у начину размишљања постојало генерално и апстрактно спекулирање. На јеврејском „спознати Бога” значи сусрести конкретну стварност, а неку особу знамо тек ако знамо њено име. У јеврејском начину изражавања постоји необична повезаност особе и имена. Не имати име значи не постојати у стварности, или значи немати вредност.² Није случајно што Христос, говорећи о богаташу и Лазару, наводи име честитог сиромаша, а богаташево име не помиње. Кад се уништи нечије име, он престаје постојати. Дати име значи доделити некое идентитет, а не тек разликовати га од других појединаца и врста. Кад Бог ствара (Пост 1), Он сваком створеном предмету или појави даје име (дан, ноћ, небо, земља, море). Адам даје име Еви и свим животињама. Давати име неком значи господарити њим. Често важи и принцип *pomen est omen* (име је ознака). У поменутом примеру Адам даје име својој жени Ева (= Живана) „зато што је она мати свјема живима” (Пост 3,20). И Ева даје симболична имена Кајину и Авељу. Име се мења и приликом неког важног догађаја: Аврам и Сара постају Авраам и Сара (Пост 17), Јаков постаје Израил (Пост 32,28), Јосиф добија име Псонтмфаних (Пост 41,45), Гедеон се назива Јеровал (Суд 6,32) итд. Знати име значи познавати суштину личности или предмета.

То је разлог зашто се у Старом завету радо наводи етимологија лица или географских појмова. Та етимологија је понекад и чудна, ако је лингвистички анализирамо, а као народна етимологија често легендарна. Пример за то је назив града Вирсавеје (данашња Бершеба). У Библији се наводе два разлога настајања Вирсавеје (Пост 21, 28-31 и 26, 32-33).

Божја имена

Елохим. Код свих Семита врховни бог је био Ел (Елоах, Елохим). Само име управо и значи „бог”, мада има и мишљења да значи Свети, Снага, Први,

1 Martin Buber, *Moses*, Zürich, 1948, 7.

2 John L. Mc Kenzie, *Starozavetna biblijska teologija (Biblijska teologija Starog i Novog zavjeta)*, Zagreb, 1980, 146-147).

Вођа, Страх („Страх Исаков” у Пост 31, 42.53). Реч Елохим у Старом завету, формално је у облику множине, јер је „им” наставак за множину именица. Међутим, у Старом завету именица Елохим је у јединици, јер се глагол који следи после именице Елохим налази у трећем лицу јединице. Изузетак је”... да начинимо човјека по својему облику, као што смо ми...” (Пост 1,26) и: „... ето човјек поста као један од нас...” (Пост 3,22). Конзервативни теолози ту виде наговештај Свете Тројице, а либерални теолози сматрају да су то остаци политеистичке грађе у Старом завету. Завршетак „м”, такозвана мимација, сачувао се у тој речи током другог миленијума и играо је улогу одређеног члана који је стајао на крају именице (упоредити que у латинском језику, које стоји на крају именице). Потврду за ово мишљење налазимо у угаритским текстовима, у којима се божанство назива „илум”. У првом миленијуму мимација је ишчезла, а задржала се једино у речи „Елохим”.¹

Назив Елоах среће се само у поезији, а од те речи ће у Исламу настати Алах.

Јахве. Јахве је помен progium, лично име Бога. Тачан изговор тетраграматона YHWH уствари није познат. Стари писци су писали IEVO, IAOU, IAO. Климент Александријски је писао IAOVE, а Теодорит Кирски је писао да Самарјани изговарају IAVE, што је прихватио и Елифаније Кипарски. Блажени Јероним је писао IANO. Форма IAHVE или IAHWE усталила се у четвртном веку.² Тетраграматон се у Старом завету налази на 6823 места, а налази се и на чувеном стубу моавског краља Мисе (Меше) из око 850. године пре Христа.

Назив Јехова је сигурно погрешан. Када су масорети вокализovali текст Старог завета, од слова YHWH уметнули су вокале за „Адонај” (Господ). Ко је то знао читао је „Адонај”, ако није знао направио је погрешну комбинацију сугласника YHWH и самогласника за „Адонај”.

Појмови Јахве и Елохим су синоними. Као што се један цар Хамата називао Иахубид и Илудид, тако су се у многим јеврејским личним именима нашле обе могућности: Ел-иаким и Ио-иаким, или посебно: Адонијах, Елијах, Јеремијах, Јешаиах, Обадиах, Јехошафат, Сефаниах, Зехариах; Михаел, Натанаел, Рафаел, Шемуел, Отниел, Даниел, Јехезкел. У именима Иоел (Јахве је Бог) и Елијах (Бог мој је Јахве) спојена су оба Божја имена.

Бројни су покушаји тумачења значења тетраграматона. У јеврејској Библији (Изл 3,13-14) назив JHWH дат је у првом лицу” ’ehyeh ’ašer ’ehyeh (ехје ашер ехје = Ја сам бивствујући). У грчком преводу Седамдесеторице стоји HOON = Онај који јесте, док у латинском преводу Вулгата стоји Ego sum qui sum = Ја сам који јесам. Многи сматрају, ослањајући се на П. Хауита, да је ова формула изворно била у трећем лицу и да је гласила „Yahweh ’ašer yahweh. Већина данашњих стручњака повезује реч ’ehyeh или Yahweh са глаголом Hāwāh, што је архаични облик глагола „бити”. Нарочито В.Ф. Олбрајт инсистира да Yahweh представља каузативну коњугацију тог глагола и да значи „Он проузрокује бити”. Према Олбрајту име Yhwh је део дужег имена које он

1 И. Шифман, НД, 30.

2 Милош Ердељан, Супституција имена Божјег JHWH у Ст. завету, Зборник Православног богословског факултета II, Београд, 1951, 393.

реконструише као Yahweh 'asher yihweh (Јахве ашер јихве = Онај који доводи у постојање све што постоји).

Према томе тумачењу име показује не да Јахве постоји, него да он ствара. Ако бисмо прихватили класично тумачење у преводима Седамдесеторице и Вулгате у којима се више наглашава егзистенција, тада је можда смисао да је Јахве стварно Елохим, Бог.¹

Извори Петокњижја

У јеврејској традицији и пре Христа и у талмудско време, као и у хришћанском патристичком периоду и средњем веку, веровало се да је Петокњижје монолитно Мојсијево дело. Само неки свети оци и неки јеретици примећивали су да неки делови не потичу од Мојсија. Тек у 18. веку је Жан Астрик научно изнео мишљење да у Књизи постања постоје два главна извора које је Мојсије користио. То мишљење Жан Астрик је засновао на употреби два различита Божја имена: Јахве и Елохим. Та подела је стриктно спроведена у појединим одељцима Постања, па се ти одељци или извори називају „јахвистички” (Ј) и „елохистички” (Е). У 19. веку су откривена у Петокњижју још два извора, „дефтеронимистички” (Д) и „пристер” (П) односно свештенички.

Различита су мишљења о времену постанка ових извора. Две најчешће могућности су: Ј - 10. век, Е - 9 век, Д - 7. век и П - 6. век, или: Ј - 9. век, Е - 8. век, Д - 7. век и П - 6. век.

За проблем који се овде разматра, најважнија су прва два извора, који имају своје посебне стилске и термилошке одлике.

Јахвистички извор употребљава помен prorgium JHWH. Од других детаља треба навести следећи: брдо на коме је Мојсије добио закон назива се Синај; трећи патријарх се радије назива Израил, становници Ханана се називају Хананцима; за слушкињу-наложницу употребљава се израз „шифха”. Стилска карактеристика овог извора је свеж, реалистички, бујан, често груб начин приповедања, као и наивно, природно приказивање односа Бога и човека (Бог се појављује у људском облику, антропоморфизми итд.). Битна карактеристика овог извора се састоји у духу којим је прожето цело излагање. Појединачни догађаји се сагледавају из шире перспективе, при чему су људи, као носиоци збивања, подређени планском руковођењу Божјем. Историја се, дакле, схвата теоцентрички.

Елохистички извор употребљава, као што је већ речено, за име Божје реч „Елохим”. Остали термини, који су различити од јахвистичког извора су: брдо на коме је добијен закон назива се Хорив; становници Ханана су Аморејци; трећи патријарх се назива и после Пост 32 радије Јаков; слушкиња-наложница је „ама”. У елохистичком извору је представа о Богу много узвишенија, духовнија. Бог људима говори с неба, или се јавља преко анђела, ноћу кроз сан, или кроз визије. Антропоморфизми се избегавају. На тај начин је у јачој мери наглашено одстојање Бога и човека. Насупрот непосредној религиозној интуицији Јахвиста, код Елохиста имамо теолошку рефлексију. Елохист има префињенија етичка осећања.

1 J.L. Mc Kenzie, o.c. 149-150.

Навођење разлика ова два извора има за циљ да истакне различиту представу о Богу у јеврејском народу током историје. У старијим старозаветним текстовима присутна је нека врста верског и националног шовинизма: Јахве је јеврејски бог, који не само да не чува друге народе, већ ратује против њих. Колико су друкчије представе о Богу и другим народима у Књизи о Рути и Књизи пророка Јоне! У Књизи о Рути је приказана идеална снаха, која је Моавка, али јој није сметало да постане прабаба цара Давида. У Књизи пророка Јоне се дозвољава могућност да се и други народи покају и спасу. То су јасни наговештаји хуманизма, универзализма и екуменизма. Елохим је представа о универзалном Богу, Јахве о партикуларном. Ни хришћанство ни ислам не употребљавају име Јахве. Човечанство је, значи, примило „елохизам”, а не „Јахвизам”.

Божји атрибути

Осим назива Јахве и Бог, у Старом завету постоји велики број Божјих атрибута, описних и сликовитих назива Бога. То показује узвишеност религиозна мисли и бујну фантазију старозаветног човека. *Адон, Адонај* (мој господар) изражава једну од битних Божјих својстава, којим се указује на Божји ауторитет и стварну владавину над светом. *Бал* значи „власник” и представља део назива Јахве-Бал. Назив Бал се ретко употребљава, јер је то био уобичајени назив најпознатијег хананског бога. Претпоставља се да су јеврејска имена Ишбал (Исвостеј) и мерибал (Мефивостеј) настала према Јахве-Балу, али су касније писци почели осуђивати употребу имена „бал”.

Мелех (краљ) се често употребљава као назив Бога. Јахве је краљ Израиља. Функције старих краљева биле су закон и рат, а Јахве је извршавао обе те функције. Идеја о савезу Бога и Израиља означава се као однос краља и вазала.

Божја суштина

Неки придеви уз Божје име тако изражавају Божју суштину да се употребљавају и као називи.

Ел Шадај је назив несигурног значења, а највероватније је да значи „планина”, чиме се означава Божја постојаност, насупрот људској колебљивости (Пост 17,1; 28,3; 35,11; 43,14; 48,3; 49,25). Као што се види из ових цитата, тај назив употребљавају старозаветни патријарси. У преводу на грчки Седамдесеторице, *Шадај* је преведено са „Пандократор”-Свевладар. *Саваоит* (Бог над војскама) је назив који се не јавља у књигама од Постања до Судија. Пророци често употребљавају тај назив (Исаија, Јеремија, Амос, Агеј и Захарија). Постоји више мишљења о значењу овог назива. По једном мишљењу „војске” би представљале јеврејску војску. Пророчки контекст не потврђује овај назив, али Сам дозвољава ту могућност и то је, можда, најстарији смисао. По другим истраживачима „војске” су небеске војске (анђели). Постоји и мишљење да „војске” (мноштва) означавају силе и могућности садржане у Божјој природи. Тај назив би означавао свемоћ.

Ел Елион би се превело као Свевишњи Бог (Пост 14,18).

Ел Рои би значило Свевидећи Бог (Пост 16,13).

Ел Олам значи Вечни Бог (Пост 21,33).

Кадош значи Свети. То је најважнији и најсажетији назив (Пост 24,19; Ис 5,16; Ав 1,12).

Ел хагадол хагибор веханора - „Бог велики, силни и страшни” (Понз 10,17).

Ел Тов - „Добри Бог” се помиње на више места.

Ерех анајим врав хесед - „Спор на гнев и многомилостив” (Лев 34,6).

Остали ређи називи су: „гедал хесед” (велики у милости), „Ел неман” (Верни Бог), „Ел рахум веханун” (Бог милосрдан и милостив).

Бог свега света

У следећим терминима истиче се Божја универзалност. Бог је: Створитељ (Ис 40,28), Судија (Пост 18,25) и Бог сваког тела (Бр 16,22; Јр 32,27).

Бог Израилев

Следећи термини показују да се Бог нарочито објављује једном, изабраном народу:

Свейцац Израилев има слично значење као и „Свети”, а овај назив нарочито употребљава пророк Исаија (Ис 1,4 и др.).

Ел Кана - „Љубоморни Бог” показује велику љубав према свом народу (Изл 34,14).

Ел Бејшел - „Бог који се показао у Ветиљу” (Пост 31,13).

Ел Елоах Израел - „Бог Израилев” (Пост 33,20).

Албрехт Алт је указао да један облик под којим су старозаветни патријарси поштовали Бога може бити означен као „Бог отаца”. Бог који је долазио у додир с патријархом називао се „Бог Аврамов”, „Бог Исаков”, или „Бог Јаковљев”. Бога Аврамова су славили Аврам и његова породица. Он је, у извесној мери, био племенски бог. Можда је Бог сваког матријарха имао посебан назив, на пример, „Заштита Аврамова” (Пост 15,1), „Страх Исаков” (или можда Рођак - Пост 3,42,53), „Јаки Јаковљев” (Пост 49,24). Само међу номадским народима постоји обичај поштовања бога једне посебне личности. Најстарији пример, из 18. века пре Христа, посведочен је у Кападокији. Тај пример је управо из времена матријараха. Народи са сталним боравком могли су да славе Бога који влада тим подручјем, али номадима је био потребан „путујући бог”. Такво схватање одвраћа од мисли да је један бог „задужен” за одређену територију и утире пут схватању да је Бог „свуда и на сваком месту”.

Бог појединца

У изабраном народу Бог је и Бог појединца („мој љубљени” - Ис 5,1), или „Бог, моје спасење” - Пс 18,47). Богатство појединачног познавања Бога најбоље ће се уочити на бројним поређењима из свакодневног живота.

Стена: „Јер ћу јављати име Господње; величајте Бога нашего. Дјело је те стијене савршено, јер су сви путови његови правда... (Изл 32,2-3). „Стијену која те је родила заборавио си; заборавио си Бога створитеља својега” (Изл 32,18).

Пастир: „Господ је пастир мој, ништа ми неће недостајати.” (Пс 23,1)

Штит (и др.): „Господе, граде мој, заклоне мој, који се оборити не може, избавитељу мој, Боже мој, камена горо, на којој се не бојим зла, штите мој, роже спасења мојега, уточиште моје!” (Пс 18,2)

Светлост: „Господ је видјело моје и спасење моје; кога да се бојим?...” (Пс 27,1).

Крепост: „Господ је крјепост народа својега, и обрана која спасава помазаника његова.” (Пс 28,8).

Сунце: „Јер је Господ Бог сунце и штит...” (Пс 83,11).

Отац: „Ти си заиста отац наш, ако и не зна Аврам за нас, и Израил нас не познаје; ти си, Господе, отац наш, име ти је од како је вијека избавитељ наш.” (Пс 63,16).

Помоћ: „Доме Израилев, уздај се у Господа; он им је помоћ и штит.” (Ис 115,9).

Сен: „Господ је чувар твој, Господ је сјен твој, он ти је с десне стране.” (Пс 121,5).

Део (наследство): „Вичем к теби Господе; велим: ти си уточиште моје, дио мој на земљи живијех.” (Пс 142,5).

Песма: „Гле, Бог је спасење моје, уздаћу се и нећу се бојати, јер ми је сила и пјесма Господ Бог, он ми би спаситељ.” (Ис 12,2).

Избавитељ: „Не бој се црвићу Јаковљев, народићу Израилев, ја ћу ти помагати, говори Господ и избавитељ твој, светац Израилев.” (Ис 41,14).

Јунак: „Господ ће изаћи као јунак, подигнуће ревност своју као војник.” (Ис 42,12).

Лончар: „Тешко оном ко се свађа са творцем својим; цријеп с другим преповима нека се свађа; али хоће ли глина рећи лончару својему: шта радиш?...” (Ис 45,9).

Муж: „Јер ти је муж творац твој, име му је Господ над војскама...” (Ис 54,5).

Извор: „Јер два зла учини мој народ: оставише мене, извор живе воде...” (Јр 2,13).

Роса: „Бићу као роса Израилу...” (Ос 14,5).

Лав, рис, медведица: „Зато ћу им бити као лав, као рис вребаћу их на путу. Срешћу их као медвједица којој узму медвједиће...” (Ос 13,7-8).¹

Из свега изложеног виде се дубока верска осећања и богатство израза у схватању Бога старозаветног човека.

1 Наведени примери према: J.A. Motyer, *Božja imena* (Biblijski priručnik, Zagreb, 1989, 157-158).

Dr. Dragan Milin

THE CONCEPT OF GOD IN THE OLD TESTAMENT

The historically dated period of time in the books of the Old Testament encompasses 18 centuries. The concept of God was not the same within the time. The pure, ethnic, transcendental concept of God emerged after the captivity in Babylons, in the 6th C.B.C. At the most ancient historically dated time only great personalities had the right concept of God. The wide strata of people accepted and spread the opinion of old nations, according to which some accepted gods are the gods of particular territories.

This article gives abundant examples of the evolution of the idea of God by the people of the Old Testament. A vast survey of God's names and God's attributes is presented here, which shows a richness of expressions for the concept of God.